

Вплив характерологічних тенденцій педагога-гуманітарія на його психологічну готовність до творчої професійної діяльності

Ефективне виховання сучасної молоді вимагає від вчителя високого рівня творчих педагогічних здібностей та розвитку характерологічної культури (сформованості комплексу позитивних рис характеру, які сприяють підвищенню якості педагогічної взаємодії з учнями). Важливу роль у формуванні зрілої, духовно-моральної особистості відіграють предмети гуманітарного профілю (вітчизняна та зарубіжна література, історія тощо). Відповідно зростає роль педагога-гуманітарія як носія моральної компетентності. Педагогічний ефект морального виховання досягається переважно шляхом здійснення підсвідомого психологічного впливу позитивних характерологічних рис педагога на особистість учня, завдяки чому відбувається розвиток позитивних характерологічних якостей останнього. Як слушно зазначає К.Д.Ушинський, тільки особистістю можна виховати особистість, тільки власним характером можна здійснити вплив на характер вихованця [1]. Отже, педагог, перш за все, має бути носієм духовно-моральних цінностей, які творчо актуалізуються у відповідних рисах його характеру.

Все це зумовлює актуальність практичного вивчення характерологічних рис особистості вчителя та встановлення закономірностей їх впливу на розвиток психологічної готовності педагога-гуманітарія до творчої професійної діяльності.

Проблема дослідження педагогічної творчості пов'язана з іменами таких вчених як: А.Б. Добрович, М.Б. Євтух, С.Б. Єлканов, В.І. Загвязинський, І.А. Зязюн, В.А.Кан-Калик, М.Д. Никандров, Н.В. Кічук, Н.В. Кузьміна, М.В. Кухарев, Ю.Л. Львова, А.К. Маркова, О.М. Пехота, І.О. Синиця, С.О. Сисоєва, Р.П. Скульський, В.О. Сластьонін, Шевченко П.І., Красовський Б.Д., Дмитрик І.С. та інші [1]. Майже усі дослідники педагогічної творчості одностайно згодні з тим, що провідним фактором творчої професійної діяльності педагога є стійка *мотивація* до педагогічної праці (любов до дітей, до професії, бажання поділитись знаннями). Практична діяльність вчителя – це мистецтво навчання і виховання. Мистецтво вчителя виявляється в тому, як він укладає композицію уроку, як організує роботу учнів, як знаходить потрібний тон спілкування в складних ситуаціях.

Творчий характер педагогічної праці визначається неповторністю сформованої особистості учня.

За результатами теоретичного дослідження нами встановлено, що між типом характеру і стилем педагогічної діяльності існує прямий зв'язок. Одним з важливіших факторів успішності педагогічної творчості є *характер педагога*, який є *потенційною передумовою особистісного розвитку та стилю педагогічної діяльності*.

В нашому дослідженні ми визначаємо поняття “*характер*” як набір стійких особистісних тенденцій, які проявляються у поведінці людини у вигляді певних характерологічних рис, що сформувалися в результаті засвоєння цінностей культури. Ще давньогрецьки філософи вважали, що характер людини визначає її долю.

Розвиток особистості може бути як конструктивним, так і деструктивним. Конструктивний особистісний розвиток вчителя спрямований на гармонійне формування власної особистості й проявляється у самовихованні позитивних характерологічних рис. Сформованість комплексу конструктивних рис характеру, їх усвідомленість та ціннісне ставлення до особистості учня свідчать про характерологічну культуру педагога.

Деструктивний особистісний розвиток спрямований у бік набуття особистісних дисгармоній і супроводжується формуванням *невротичного характеру*, який виступає як сукупність *стійких невротичних тенденцій* і є альтернативою характерологічної культури особистості. Наявність невротичних рис педагога загострює міжособистісні конфлікти і підсвідомо викликає невротичний розвиток особистості учня.

Теоретичний аналіз наукової психолого-педагогічної літератури дозволив нам висунути гіпотезу: характерологічна готовність вчителя гуманітарного профілю до творчої професійно-педагогічної діяльності має три строго ієрархічні компоненти – *ціннісно-мотиваційний, морально-комунікативний та емоційно-вольовий*. Ці компоненти тісно пов'язані між собою та взаємообумовлюють один одного. Розвиток даних компонентів із збереженням їх підпорядкованості один одному забезпечує гармонійний розвиток особистості педагога і сприяє оптимізації навчально-виховного процесу. Кожний з цих блоків має певне змістове наповнення (сукупність окремих характерологічних рис) і може мати різну ступінь сформованості (в залежності від ступеню засвоєння і актуалізації у житті конструктивних цінностей і формуванні

відповідних характерологічних рис особистості). Компонентами ціннісно-мотиваційного блока є: ціннісне ставлення до професії, любов до дітей, педагогічна потреба, яка проявляється у тому, що людина відчуває потяг навчати і виховувати дітей, брати участь в педагогічному процесі, самовдосконалюватися в культурному та педагогічному відношеннях.

Показниками морально-комунікативного блоку якостей є такі риси характеру як: відповідальність, уважність й повага до людей, симпатія, довіра, емпатія, чесність, безкорисливість, совісність, альтруїзм, поступливість. Показниками емоційно-вольового блока виступають: розвинутий самоконтроль, емоційна стійкість, внутрішній локус контролю, організованість, послідовність у діях.

Педагогічна мотивація в сукупності з духовно-моральною спрямованістю, узгодженістю, рис характеру, визначають гармонійність особистості вчителя, яка проявляється через ціннісне ставлення людини до моральних якостей. Це забезпечує сформованість моральних ставлень педагога до інших, адекватність його поведінки та високий рівень життєтворчості і позитивно впливає на успішність професійно-педагогічної діяльності, оскільки гармонізує міжособистісні взаємовідносини і надає учневі наочний приклад моральної поведінки та належний напрямок особистісного розвитку.

Емоційно-вольовими рисами характеру особистості, які забезпечують втілення духовно-моральних цінностей у життя, виступають розвинутий самоконтроль, організованість, цілеспрямованість. Даний блок якостей як стійких емоційно-вольових тенденцій дозволяє вчителю здійснювати моральну регуляцію власної поведінки і справляти педагогічно-вольовий вплив на учнів. *Морально-комунікативні* риси (щирість, довіра, уважність, поступливість, послідовність, емпатійність) на відміну від суто комунікативних якостей (комунікабельності, товариськості, толерантності дозволяють здійснювати не просто спілкування, а *моральне* спілкування, яке являє собою якісно новий рівень міжособистісних комунікацій, що базується на безумовному визнанні цінності іншої особистості й спрямоване на її моральне піднесення.

В результаті теоретичного дослідження проблеми психологічної готовності до творчої педагогічно-професійної діяльності нами було визначено такі *критерії* психологічної готовності педагога-гуманітарія до творчої педагогічної діяльності:

- 1) розвинена педагогічна мотивація;
- 2) повага до учня, моральне піднесення його особистості, пробудження в неї духовності;
- 3) гармонійність характеру вчителя, наявність моральних рис, що сприймається учнями як взірць для власного особистісного розвитку.
- 4) здатність до творчої моральної оцінки літературних творів, історичних подій, вчинків та інших явищ дійсності; перетворення свого предмета в засіб формування особистості учнів, розвиток вікових новоутворень;
- 5) здатність педагога до співтворчості з учнями, до створення нових форм педагогічної діяльності, сприяння ціннісної творчості учнів (засвоєння вищих цінностей);
- 6) наявність вольових рис особистості, вміння справляти емоційно-вольовий вплив на учня;
- 7) артистичність педагога, здатність до імпровізації.

Відповідно до цих критеріїв було розроблено опитувальник «Психологічна готовність педагога», який використовувався у дослідженні впливу характерологічних рис вчителя на рівень його психологічної готовності до творчої професійної діяльності.

Безперечно, педагог, як кожна людина, має певні негативні особистісні риси і пов'язані з ними психологічні проблеми, але за умови постійного усвідомлення вад власного характеру та прагнення до морального самоудосконалення він набуває досвіду роботи над собою, виробляє оптимальні для нього засоби компенсації та самоактуалізації. Неузгодженість змісту декларації вчителем морально-етичних принципів та їх реальної поведінкової реалізації (диспозиційно-поведінкова розбіжність) сприяє порушенню ціннісної регуляції життєдіяльності людини [3]. Тобто мова йде про феномен, коли педагог дуже творчо і красномовно говорить про моральні цінності, демонструючи у повсякденному житті моральну некомпетентність, байдужість, неповажність до оточуючих, егоїзм та інші аморальні прояви. Саме така психологічна вада є найбільш поширеною серед сучасних педагогів. Тобто дитина спостерігає неузгодженість між тим, що вчитель говорить і тим, як він себе поводить, що, у свою чергу, сприяє формуванню неусвідомленої дитячої непослідовності й неконгруентності як невротичних рис характеру. Таким чином, якщо моральні цінності, які тільки декларуються вчителем, але не є його характерологічними рисами, то такий вчитель не здатен до здійснення ефективного педагогічного впливу на формування особистості учня, оскільки його слова не

підкріплюються живим прикладом конкретних морально-поведінкових дій та вчинків.

Зупинимось детальніше на природі та особливостях невротичного характеру вчителя, оскільки саме це є головним чинником зниження ефективності педагогічного процесу унаслідок підсвідомого наслідування учнем невротичних стереотипів поведінки педагога. При *невротичних характерах* особистість виявляється не цільною і однорідною, а деформованою, що важко сказати, де закінчується сама особистість і починаються власне невротичні симптоми: емоційні розлади і порушення настрою (приступи агресії або тривоги і депресії); загальна нервно-психічна виснаженість, мимовільні рухи (тики, подрагивания, ін.), зміни соматических функцій і різні відчуття (оніміння, тепла/холоду.), нав'язливі думки або спонукання до дії ("пристрасть" до наведення порядку, "ритуали", ін.) тощо. [5]. Отже, невротичний характер виступає як сукупність стійких невротичних тенденцій і спотворює педагогічний вплив, значно знижуючи ефективність та ступінь креативності педагогічної діяльності. Невротичність педагога порушує стосунки між учнем та вчителем, загострює міжособистісні конфлікти і підсвідомо викликає невротичний розвиток особистості учня.

Такі характерологічні якості як безвідповідальність, нездатність до морального вибору, неповага до людей, нещирість, безсовісність, егоїзм, відсутність самоконтролю, емоційна нестійкість, тривожність, зовнішній локус контролю, неорганізованість, імпульсивність, непослідовність у діях, пасивність у спілкуванні, ригідність, ворожість, недовіра до людей, впертість тощо є невротичними рисами характеру і чинниками спотворення стилю професійної діяльності та якості особистісного функціонування педагога, а також факторами порушення взаємостосунків з учнями і виникнення психологічних та професійних проблем.

Важливим показником глибоких стійких особистісних проблем, пов'язаних з наявністю невротичного характеру є егоцентризм. Егоцентризм виникає майже завжди, коли людина відчуває неадекватність власного "Я" порівняно з іншими. Звідси витікає замкненість на власному "Я", на власних проблемах.

Відповідно до кожного з видів неврозу існує певний тип невротичного характеру. Так, якщо особистість педагога відрізняється егоцентричністю, димонстративністю, неповажністю до учнів, нещирістю, не може визнати своїх помилок, то, скоріш за все, у

цього вчителя превалює істеричний невротичний характер, який спотворює його стиль професійної діяльності та взаємостосунки з учнями. Якщо педагог має вади емоційно-вольових рис характеру (відсутність самоконтролю, емоційну нестійкість, виражену психічну напругу (тривожність, фрустрацію), неорганізованість, імпульсивність, некеровану агресивність, непослідовність у діях), то маємо справу з людиною, схильною до імпульсивного невротичного характеру, який знижує ефективність педагогічної діяльності.

Несформованість морально-комунікативного компоненту проявляється у пасивності у спілкуванні, відстороненості, ворожості, недовірі людям, байдужості, впертості, що також є передумовою педагогічно-професійної непридатності. Отже, невротичні риси спотворюють особистісний розвиток педагога, сприяють формуванню невротичного характеру і негативно впливають на якість творчої педагогічної діяльності. Актуалізація духовно-моральних цінностей і набуття відповідних рис характеру є фактором подолання невротичних тенденцій особистісного розвитку, що сприяє формуванню психологічної готовності викладачів гуманітарного профілю до професійної діяльності.

Нами було визначено класифікацію рис характеру особистості, яка складається з конструктивних (морально-комунікативних та емоційно-вольових) та деструктивних (невротичних) рис. До морально-комунікативних належать 11 характерологічних якостей: відповідальність, уважність й повага до людей, симпатія, довіра, емпатія, чесність, безкорисливість, совісність, альтруїзм, поступливість. Емоційно-вольовими рисами є психічна врівноваженість, організованість, інтернальність (внутрішній локус контролю).

До невротичних характерологічних рис належать: загальна невротичність, агресивність, депресивність, егоцентричність, ригідність, педантичність, індивідуалістичність, демонстративність, неврівноваженість, імпульсивність.

Нами було розроблено та експериментально перевірено психодіагностичний пакет методів дослідження впливу характерологічних особливостей викладачів гуманітарного профілю на психологічну готовність до творчої професійної діяльності, який складається з трьох блоків і містить 5 методик (психодіагностичних, семантичних, анкетних).

1. Діагностика ціннісно-мотиваційної сфери педагога: ціннісне ставлення до професії, любов до дітей, педагогічна потреба, прагнення до самовдосконалення в культурному та

своєму генезисі стають особистісними рисами характеру. Нами було виділено 11 моральних критеріїв: *симпатії* до інших (Си), *довіри* людям (До), *уваги* до них (Ув), *поваги* (Пов), *поступливості* (Пос), *чесності* (Ч), *відповідальності* (Від), *безкорисливості* (Б/К), *емпатії* (Ем), *совісності* (Со) і *альтруїзму* (Ал).

Си	1. Я відчуваю доброзичливість до навколишніх мене людей	3210123	1. До навколишніх людей я іноді відчуваю почуття ворожості	
Б/К	2. Люди звичайно допомагають іншим сподіваючись на відповідну допомогу або вигоду	3210123	2. Частіше за все люди допомагають друг другу безкорисливо	☼
Ув	3. Вступаючи у спілкування з новою людиною, я більше слухаю її, намагаюся її зрозуміти	3210123	3. У спілкуванні з новими людьми я більше говорю сам, жартую, зацікавлюю собою	
Ем	4. Я не часто співчуваю іншим, оскільки людина завжди сама винна у своїх стражданнях	3210123	4. Я завжди співчуваю тим, хто страждає, бо їм боляче	☼
Від	5. Кожен завжди сам має нести відповідальність за свої вчинки	3210123	5. Мої вчинки часто залежать від обставин, від мого настрою	
Со	6. У конфлікті я завжди відчуваю свою правоту і продовжую наполегливо відстоювати свою позицію	3210123	6. У конфліктах я скоріше намагаюся зрозуміти, у чому я не правий, і поспішаю перепросити і виправити положення	☼
А	7. Дуже важливо вміти жертвувати своїми інтересами заради любові до ближніх	3210123	7. Жертвувати собою - це невдячна справа, цього ніхто не оцінить	
Ем	8. У бесіді мені цікаво зрозуміти почуття співрозмовника, відчуття його логіку, позицію	3210123	8. У бесіді мене більше приваблює сама тема, предмет обговорення, ніж сам співрозмовник	
Б/К	9. Більшість людей добре працюють тому, що хочуть заробити грошей	3210123	9. Люди працюють, тому що відчувають задоволення від почуття виконаного обов'язку	☼
Ч	10. Чесне визнання своєї провини пом'якшує покарання	3210123	10. Якщо тебе не запитують про твій нечесний вчинок, краще нікому нічого не говорити	
Пос	11. У суперечках я наполегливий і доказую свою думку до повної перемоги над супротивником	3210123	11. Я не люблю суперечок і частіше поступаюся іншим щоб зберегти мирні стосунки	☼
Пов	12. Я частіше ігнорую вимоги і побажання навколишніх, якщо вони для мене обтяжливі	3210123	12. Будь-яку вимогу або побажання інших я частіше за все намагаюся врахувати	☼
Ем	13. Я завжди переймаюся чужими проблемами	3210123	13. Неварто переживати за чужі проблеми	
До	14. Більшість людей чесні	3210123	14. Частіше за все люди брешуть	
Від	15. Мій поганий настрій негативно відбивається на стосунках з іншими, і тому я завжди відповідаю за це	3210123	15. Якщо у мене поганий настрій, це – проблема оточуючих (нехай терплять мій важкий період)	
А	16. Для досягнення поставленої мети підходять усі засоби	3210123	16. Якщо досягнення моєї цілі може комусь зашкодити, то від цієї мети краще відмовитися	☼
Пос	17. Якщо усі проти мене, я задумуюся, чи правий я	3210123	17. Якщо усі проти мене, то я – проти всіх	
До	18. З новими людьми варто бути обережними	3210123	18. З новою людиною можна почувати себе досить вільно	☼
Б/К	19. Я вважаю, що допомагати іншим треба непомітно, залишаючись самому у тіні	3210123	19. Допомога іншим має бути суттєвою щоб я відчував віддачу і подяку	
Со	20. Мені часто буває соромно за свої вчинки	3210123	20. Я рідко відчуваю каяття, голос совісті	
Пос	21. Якщо зі мною вчиняють несправедливо, я буду боротись усіма можливими засобами	3210123	21. Якщо зі мною вчиняють несправедливо, я мовчки відступаю, не відповідаючи злом за зло	☼
Си	22. Я внутрішньо часто приємно вражений своїми знайомими	3210123	22. Мої знайомі не викликають у мене почуття особливого замилювання	
Пов	23. Коли в мого друга труднощі, я намагаюся його розважити, розсмішити, розвеселити	3210123	23. Коли в мого друга труднощі, я намагаюся його вислухати, підтримати, зрозуміти суть його проблем, взяти участь у їх вирішенні	☼
Ч	24. Коли мене щось не влаштовує у відносинах з іншими, я вважаю, що треба відкрито сказати їм про це і обговорити вирішення ситуації	3210123	24. Коли мене що-небудь не влаштовує у відносинах із навколишніми, я мовчки пристосовуюся до них, а сам вчиняю так, як хочу	
Си	25. Я нейтрально ставлюся до більшості людей	3210123	25. Більшість людей - симпатичні для мене	☼
Со	26. Я відчуваю величезне полегшення, коли прошу пробачення і мене вибачають	3210123	26. Я не люблю і не вмію просити пробачення	
До	27. Я завжди довіряю своїм знайомим	3210123	27. Я часто не довіряю навколишнім	
Пов	28. У знайомих я частіше помічаю недоліки	3210123	28. У знайомих я частіше вижу їх кращі якості	☼
Від	29. Причиною моїх проблем часто виступають інші люди та обставини	3210123	29. Я сам являюся причиною своїх проблем і несу за це відповідальність	☼
Ч	30. Краще наодинці висловити другу свою незгоду з його дурним вчинком, хоча це і неприємно	3210123	30. Краще зберігати з другом приятельські стосунки, а в тому, що обговорюєш з іншими його недоліки – немає нічого страшного	

Ув	31. Я частіше самий дзвоню знайомим, котрих давно не бачив, щоб поздоровити їх зі святом	3 2 1 0 1 2 3	31. Я часто забуваю святкові дати моїх знайомих	
Пов	32. Я намагаюся змінити близьких мені людей, щоб виправити їх недолікі	3 2 1 0 1 2 3	32. Своїх близьких я сприймаю такими, які вони є і не намагаюсь їх змінити	☼
А	33. Треба намагатися жити для інших	3 2 1 0 1 2 3	33. Потрібно жити для себе - адже живем тільки один раз	

В якості інструкції учасникам пропонується із двох альтернативних висловлювань вибрати те, з яким вони в більшій мірі згодні, і оцінити за 3-х бальною шкалою ступінь своєї згоди з даним висловлюванням. Ключ до обробки даної методики знаходиться прямо на бланку відповідей: крайній правий стовпець містить у певних рядках символ ☼, що означає наявність у даному рядку висхідної шкали кодування, тобто: - 3 2 1 0 1 2 3 + . У тих рядках, де символ ☼ відсутній, маємо нисхідну шкалу: + 3 2 1 0 1 2 3 - . Процедура обробки результатів проводиться в 2 етапи: декодування шкал (визначення висхідного або нисхідного порядку) і підрахунок алгебраїчної суми балів за кожним критерієм оцінки моральних якостей, що знаходяться у крайньому лівому стовпці бланка відповідей (Си, До, В, Ди...). Негативне значення свідчить про несформованість даної моральної якості; позитивне значення говорить про сформованість відповідної моральної якості.

3. Діагностика ступеню вираженості егоцентризму особистості нами здійснювалася за проективною методикою “Незакінчені речення”, яка містить 10 незакінчених речень, що припускають виявлення егоцентризму:

Декілька років тому...В дійсності...Порівняно...Чим далі...Легше за все...В ситуації...Це неправда, що...Настане час, коли...Основна проблема...Найбільша...

Учасникам дається інструкція самостійно закінчити речення. Обробка результатів даного методу здійснюється шляхом підрахунку в усіх десятих реченнях похідних від “Я” (я, мені, моє, мої тощо). Норма для гармонійної особистості – від 1 до 3. Якщо кількість згадувань про себе більш ніж 6, то мова йде про виражений егоцентризм.

4. Авторський опитувальник «Риси характеру», який представляє собою синтез модифікованих відповідно до завдань методик визначення акцентуацій характеру К.Леонгарда та Шмішека [2] та Франкфуртського багатofакторного особистісного опитувальника (FPI). Ця методика пропонується для дослідження таких невротичних характерологічних рис як невротичність, агресивність, депресивність, ригідність, педантичність, демонстративність, індивідуалістичність, імпульсивність. При вираженості даних характерологічних рис до рівня акцентуацій можна говорити про

наявність невротичних тенденцій, які перешкоджають продуктивності творчої педагогічної діяльності. Інші типи акцентуацій нами не розглядаються, оскільки мало стосуються специфіки педагогічної роботи. Ця методика також дозволяє дослідити ступінь прояву таких позитивних рис характеру як організованість, психічна врівноваженість та інтернальність.

5. Авторський опитувальник «Психологічна готовність педагога», який складається з 25 запитань, що мають по три варіанти відповідей.

1. Чи легко Вам налагоджувати стосунки з людьми? а) ні; б) не завжди; в) так.
2. Чи подобається Вам професія педагога? а) ні; б) не зовсім; в) так.
3. Чи відчуваєте Ви любов до дітей? а) ні; б) не до кожної дитини; в) так, відчуваю.
4. Чи приємно Вам піклуватися про людей? а) ні; б) не завжди; в) так.
5. Чи є у Вас потяг навчати і виховувати дітей, брати участь в педагогічному процесі?
а) ні; б) не завжди; в) так.
6. Чи виникає у Вас бажання поділитись знаннями з іншими? а) ні; б) не завжди; в) так.
7. Педагогічна творчість для Вас полягає у:
а) розробці нових методів навчання;
б) знаходженні нової додаткової інформації з предмета;
в) перетворенні свого предмета в засіб формування особистості учнів.
8. Чи відчуваєте Ви впевненість в успішності своєї педагогічної діяльності на початку навчального процесу?
а) ні; б) не завжди; в) так.
9. У своїй педагогічній роботі Ви прагнете перш за все:
а) чесно відпрацювати свої години, щоб одержати заробіток;
б) якомога більше дати учням знань зі свого предмету;
в) досягти морального піднесення особистості учня, пробудження в неї духовності.
10. Чи є у Вас такі риси: щирість, доброта, повага до дитини, здатність до співпереживання:
а) ні; б) є певною мірою; в) так.
11. Чи притаманні Вам креативність, гнучкість мислення, енергійність, почуття гумору:
а) ні; б) є певною мірою; в) так.
12. Як би Ви оцінили рівень Вашої здатності до адекватної моральної оцінки літературних творів; історичних подій, вчинків: а) низький; б) середній; в) високий
13. Чи здатні Ви до співтворчості з учнями? а) ні; б) не завжди; в) так.
14. Чи сприяєте Ви ціннісній творчості учнів (засвоєння ними вищих духовно-моральних цінностей):
а) ні; б) не завжди; в) так.
15. Як би Ви оцінили рівень Ваших організаторських здібностей: а) низький; б) середній; в) високий
16. Чи є у Вас акторські здібності: а) ні; б) є певною мірою; в) так.
17. Чи створюєте Ви у своїй педагогічній роботі нові способи вивчення характеру учнів?
а) ні; б) не завжди; в) так.
18. Чи створюєте Ви нові засоби міжособистісної взаємодії з учнями, з батьками? а) ні; б) не завжди; в) так.
19. Чи здатні Ви до здійснення вольового впливу на учня, до рефлексивного керівництва його навчальною діяльністю завдяки власній організованості й вимогливості? а) ні; б) не завжди; в) так.
20. Якщо чесно, чи притаманний Вам педагогічний такт емоційна врівноваженість, терпіння?
а) ні; б) є певною мірою; в) так.
21. Чи маєте Ви чітку особистісну позицію, яка допомагає Вам узагальнювати та поєднувати несумісні поняття? а) не маю; б) іноді маю; в) завжди маю.
22. Як часто Ви підкорюєте свої спеціальні інтереси педагогічній меті? а) ніколи; б) іноді; в) завжди
23. Якою мірою Ви володієте спостережливістю, розсудливістю, переконливістю мови?

а) не володію; б) певною мірою; в) добре володію.

24. Як часто у своїй роботі Ви пов'язуєте навчальний матеріал з реальним життям?

а) рідко; б) іноді; в) завжди

25. Як часто Ви використовуєте у своїй роботі педагогічну імпровізацію? а) ніколи; б) іноді; в) завжди

26. Чи здатні Ви до управління своїми психічними станами, щоб викликати в себе і в учнів творчу наснагу? а) не здатний; б) іноді здатний; в) завжди здатний.

Методика дозволяє визначати п'ять рівнів психологічної готовності (низький, нижче середнього, середній, вище середнього та високий). Цей опитувальник використовувався нами у дослідженні впливу характерологічних рис вчителя на рівень його психологічної готовності до творчої професійної діяльності.

Отже, розроблений пакет методів дозволяє вивчати характерологічні риси особистості та рівень її психологічної готовності до творчої педагогічної діяльності.

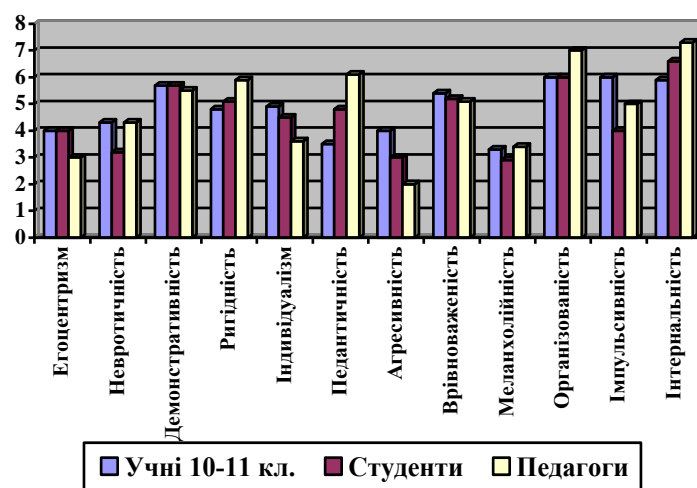
Дослідження проводилося на трьох вибірках досліджуваних – старшокласниках (61 учень), студентах (66 учнів) та викладачах (77 осіб). Кількісний та якісний аналіз експериментальних даних дозволив визначити наступні психологічні тенденції.

- Було досліджено, що у старшокласників та студентів філологічного профілю педагогічного університету недостатньо сформована педагогічна мотивація. Рівень психологічної готовності до творчої педагогічної діяльності значно вище у педагогів порівняно зі студентами. Це обумовлено, з одного боку, набуттям педагогами педагогічного досвіду, а з іншого, тим фактом, що у сучасній педагогіці залишаються переважно особи, що мають високий рівень педагогічної мотивації.
- Динаміка рис характеру показала, що у старшокласників провідними характерологічними тенденціями виявляються, з одного боку демонстративність та імпульсивність, а з іншого, організованість, врівноваженість та інтернальність.
- У студентів з віком значно знижуються егоцентризм, демонстративність, імпульсивність, агресивність та врівноваженість, проте організованість та інтернальність залишаються високими, що свідчить про значущість для них саме вольових рис характеру.
- Педагоги також продемонстрували високі рівні організованості та інтернальності у сполученні з педантичністю та ригідністю.
- Порівняльний аналіз результатів між виборками учнів, студентів та педагогів показав,

що існує певна закономірність: педагоги транслюють студентам та учням певні характерологічні тенденції (організованість, інтернальність, врівноваженість та демонстративність). Але дослідження показало, що негативні характерологічні риси педагогів підсилюються студентами та учнями. Так, у молодого покоління зростає рівень агресивності, індивідуалізму, егоцентризму, імпульсивності, дещо знижуються організованість, інтернальність та педантичність (див. рис. 1).

- Цей ефект підсилення новим поколінням негативних рис характеру простежується і стосовно моральних якостей особистості. Якщо педагоги демонструють відносно високий рівень моральних рис характеру з тенденцією до зниження безкорисності та довіри, то середньостатистичні показники на вибірках учнів та студентів показують аналогічну, але яскраво виражену тенденцію: високий рівень чесності, симпатії, уважності до навколишніх, у сполученні з корисливим ставленням до людей, егоїзмом недовірою та непоступливістю. Тобто можна говорити про наявність суто прагматичного ставлення молоді один до одного яке презентує себе комплексом таких характерологічних рис: корисливість, недовіра, егоцентризм, агресивність, впертість у сполученні з педантизмом та організованістю.

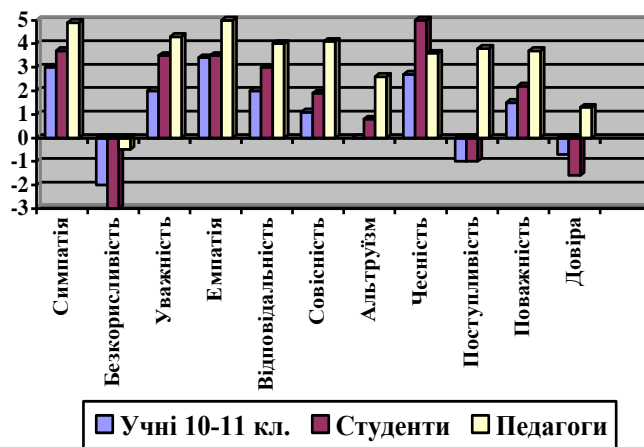
Рис. 1. Риси характеру учнів 10-11 кл., студентів та педагогів

У старшокласників та студентів простежуються у характері риси юнацького негативізму (виражені недовіра та непоступливість). У студентів при цьому значно зростає рівень відвертої чесності, що може носити революційний нігілістичний характер.

- Порівняльний аналіз результатів між вибірками учнів, студентів та педагогів показав закономірність: зниження у молодого покоління позитивних моральних якостей (симпатії, поваги, уважності, емпатії, відповідальності, совісності, альтруїзму) та зростання негативних (корисливості, недовіри, непоступливості). Тобто, тут варто пригадати народну мудрість: щоб зробити добро, треба попрацювати, а зло з'являється в людині само собою. Отже, щоб здобути моральні якості, особистість має свідомо самоудосконалюватись, оскільки наслідування рис характеру педагогів не завжди має позитивний ефект.
- Єдиною психологічною якістю, яка хоча і дещо знижується у молоді, проте залишається відносно стійкою, є *емпатія*, яка, на наш погляд, є глибокою ознакою вітчизняного менталітету і не так швидко знищується під деструктивним впливом масової культури. Емпатійне ставлення одне до одного у сполученні з симпатією та інтернальністю дещо нівелюють прагматизм у міжособистісних відносинах молоді.

Рис. 2. Моральні якості учнів 10-11 кл, студентів та педагогів

Показники психологічної готовності найбільш позитивно корелюють з такими рисами характеру як педантичність, організованість, емпатія, совісність та чесність. Помірний позитивний зв'язок простежується з демонстративністю, інтернальністю, симпатією, довірою до інших, відповідальністю та безкорисливістю. Зворотній кореляційний зв'язок психологічної готовності педагога існує з такою рисою характеру як

агресивність.

- Якісна інтерпретація факторів, отриманих за допомогою метода факторного аналізу дозволила визначити шість характерологічних факторів психологічної готовності педагога до творчої професійної діяльності: фактор моральної саморегуляції, фактор психологічного вигоряння, фактори демонстративності, авторитаризму, конформізму та індивідуалізму. Ці фактори (крім першого) співвідносяться з ознаками основних типів невротичних характерів: невротичним, істероїдним, епілептоїдним, конформним та шизоїдним.

Відповідно до визначених факторів нами розроблено класифікацію характерологічних типів педагогів. Фактор моральної регуляції поведінки сприяє формуванню найбільш успішних, творчих педагогів (тип «Моральний творчий педагог»), які мають розвинені емоційно-вольові та моральні риси характеру (організованість, інтернальність, врівноваженість, чесність, совість, альтруїзм, емпатійність, уважність, поступливість, симпатію, довіру до учня, безкорисливість). Вони відрізняються неагресивністю, оптимістичністю, помірною педантичністю, відсутністю індивідуалізму, ригідності та невротичності.

До успішних (але меншою мірою) в плані педагогічної творчості відносяться типи «Демонстративний педагог» та «Емоційно виснажений педагог», що відповідають факторам демонстративності та психологічного вигоряння. Для демонстративного педагога властиві такі риси як егоцентризм, демонстративність, чесність, імпульсивність, навіть помірна агресивність при відсутності педантизму, ригідності, депресивності та невротичності. Тобто це артистична, експресивна особистість, схильна до імпровізації. Проте їй невістачає таких моральних рис як уважність до інших, совісність, безкорисливість.

Емоційно виснажений педагог також має відносно високі показники психологічної готовності до творчої педагогічної діяльності незважаючи на наявність невротичних рис: загальної невротичності, депресивності, імпульсивності, невірівноваженості, ригідності, агресивності, помірного егоцентризму. Психологічною компенсацією у даному випадку виступають наявність вольових рис (педантичності, організованості, інтернальності), моральних якостей (чесності, совісності, альтруїзму), а також демонстративності й

індивідуалізму.

Характерологічний тип «Педагог-адміністратор» відповідає фактору авторитаризму і має такі характерологічні ознаки: добре розвинені вольові риси (організованість, інтернальність, врівноваженість, відповідальність, педантичність) при відсутності демонстративності та моральних якостей (емпатії, симпатії, альтруїзму, совісності, уважності до інших, чесності). Тобто такий педагог може здійснювати суто вольовий вплив на учня, без зайвих турбот про виховання його особистості. Він нездатний до педагогічної творчості.

Такі ж низькі показники психологічної готовності до творчої педагогічної діяльності має педагог шизоїдного типу, який на перший погляд виглядає індивідуалістичним, оригінальним і цікавим, проте він не відчуває особистість учня, не має до неї симпатії та інтересу. Крім того в нього відсутні такі вольові риси як організованість, інтернальність, відповідальність, педантизм. Тобто, це суто «предметнік», який не може керувати колективом.

Найменш успішним в плані педагогічної творчості являється тип педагога, що заграває з учнями, тобто конформна особистість, якій властиве суперечливе сполучення таких рис як поступливість, уважність, симпатія до інших та егоцентризм, корисливе ставлення, відсутність емпатії й уважності до людей. Крім того в даного не сформована вольова регуляція власної поведінки, про що ми можемо судити по таким якостям як імпульсивність та неорганізованість. Заграваючи з учнями, такий педагог не має авторитету, оскільки в нього відсутній моральний стріжень особистості.

Даная характерологічна типологія може бути покладена в основу професійної підготовки майбутнього педагога, а також психокорекційної роботи з вчителями, які мають труднощі у своїй педагогічній практиці.

Аналіз експериментальних даних дозволив зробити висновки:

1. Професія педагога не є популярною у сучасному соціумі, що обумовлює переважно негативне ставлення до неї серед старшокласників. Сучасні випускники вступають до педагогічних ВНЗів переважно з мотивацією отримання вищої освіти та одержання спеціальних знань, які мають бути затребувані у сфері бізнесу (наприклад, знання іноземних мов).

2. Негативні (невротичні) характерологічні тенденції педагогів підсвідомо транслюються учням, підсилюючись негативним (аморальним) впливом масової культури. У старшокласників та студентів простежуються у характері риси юнацького негативізму.

3. В сучасній вітчизняній культурі виражена негативна тенденція: наявність суто прагматичного ставлення молоді один до одного (симпатія та уважність до навколишніх обумовлені суто корисною мотивацією з проявами недовіри). Можна припустити, що тут спрацьовує механізм психологічної проєкції: якщо я виявляю симпатію до іншого, маючи корисні наміри, то як я можу довіряти іншим, якщо вони вчиняють таким же чином?

4. Психологічною якістю, яка залишається відносно стійкою і нівелює прагматизм у відносинах молоді, є емпатія, що є глибінною ознакою вітчизняного менталітету.

5. Психологічний портрет творчого педагога може бути представлений наступними характерологічними рисами: педантичність, організованість, відповідальність, інтернальність, емпатія, совісність, чесність, симпатія, довіра до навколишніх, доброзичливість демонстративність, та безкорисливість.

6. Характерологічними факторами психологічної готовності педагога до творчої професійної діяльності є фактори моральної саморегуляції, психологічного вигорання, демонстративності, авторитаризму, конформизму та індивідуалізму, які обумовлюють формування певного характерологічного типу педагога, який може бути різною мірою успішним у своїй педагогічній творчості.

7. Важливим чинником подолання невротичних тенденцій є характерологічна культура особистості – конструктивне психологічне утворення, що виявляється у ціннісному ставленні до інших людей, сформованості комплексу конструктивних та взаємоузгоджених рис характеру. Увсвідомленість власних характерологічних ознак та мотивація морального самовдосконалення забезпечують адекватність поведінки та високий рівень життєтворчості. Актуалізація педагогом духовно-моральних цінностей і набуття відповідних рис характеру сприяє розвитку психологічної готовності викладачів гуманітарного профілю до творчої професійної діяльності.

Тренінг розвитку характерологічної культури педагога

Педагогічний ефект морального виховання досягається переважно шляхом

здійснення підсвідомого психологічного впливу позитивних характерологічних рис педагога на особистість учня, завдяки чому відбувається розвиток позитивних характерологічних якостей останнього. Як слушно зазначає К.Д.Ушинський, тільки особистістю можна виховати особистість, тільки власним характером можна здійснити вплив на характер вихованця. Отже, педагог, перш за все, має бути носієм духовно-моральних цінностей, які творчо актуалізуються у відповідних рисах його характеру. Тільки гармонійна особистість вчителя здатна повноцінно виховати характер та особистість учня. Все це зумовлює актуальність практичного вивчення характерологічних рис особистості та розробці психологічних методів гармонізації характеру та педагога.

Нами було визначено систему невротичних якостей характеру, які спотворюють особистісний розвиток вчителя і негативно впливають на якість педагогічної діяльності. До них належать 9 характерологічних якостей: егоцентричність, загальна невротичність, агресивність, депресивність, ригідність, педантичність, демонстративність, індивідуалістичність та імпульсивність

Нами було проведено дослідження характерологічних і, зокрема, моральних якостей особистості старшокласників, студентів та педагогів. Кількісний та якісний аналіз експериментальних даних дозволив визначити наступні психологічні тенденції.

- Порівняльний аналіз результатів між виборками учнів, студентів та педагогів показав, що існує певна закономірність: педагоги транслиують студентам та учням певні характерологічні тенденції (організованість, інтернальність, врівноваженість та демонстративність). Але дослідження показало, що негативні характерологічні риси педагогів підсилюються студентами та учнями. Так, у молодого покоління зростає рівень агресивності, індивідуалізму, егоцентризму, імпульсивності, децю знижуються організованість, інтернальність та педантичність (див. рис. 1).
- Цей ефект підсилення новим поколінням негативних рис характеру простежується і стосовно моральних якостей особистості. Якщо педагоги демонструють відносно високий рівень моральних рис характеру з тенденцією до зниження безкорисності та довіри, то середньостатистичні показники на вибірках учнів та студентів показують аналогічну яскраво виражену тенденцію: чесність, симпатія, уважність до інших, у

сполученні з корисливим ставленням до людей, егоїзмом недовірою та непоступливістю (рис. 2). Тобто можна говорити про суто прагматичне ставлення молоді один до одного.

Рис. 2. Моральні якості учнів 10-11 кл, студентів та педагогів

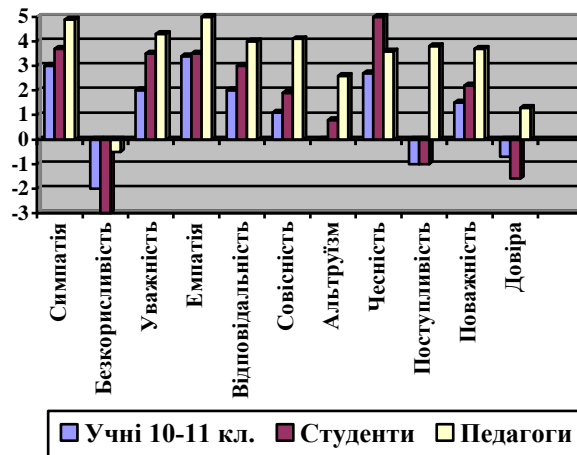
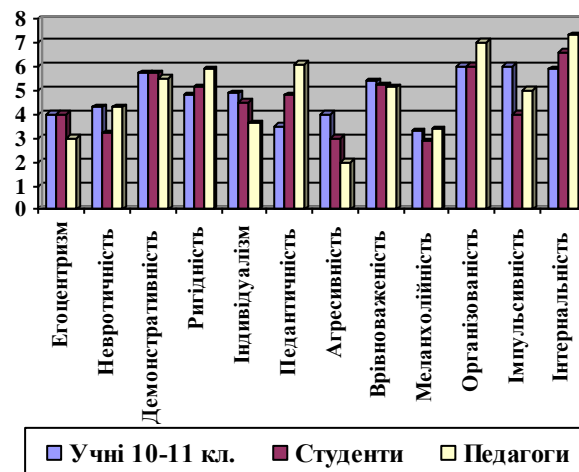

Рис. 1. Риси характеру учнів 10-11 кл., студентів та педагогів

- Порівняльний аналіз результатів між вибірками учнів, студентів та педагогів показав закономірність: зниження у молодого покоління позитивних моральних якостей (симпатії, поваги, уважності, емпатії, відповідальності, совісності, альтруїзму) та зростання негативних (корисливості, недовіри, непоступливості). Тобто, тут варто

пригадати народну мудрість: щоб зробити добро, треба попрацювати, а зло з'являється в людині само собою. Отже, щоб здобути моральні якості, особистість має свідомо самоудосконалюватись, оскільки наслідування рис характеру педагогів не завжди має позитивний ефект.

- Єдиною психологічною якістю, яка хоча і дещо знижується у молоді, проте залишається відносно стійкою, є *емпатія*, яка, на наш погляд, є глибокою ознакою вітчизняного менталітету і не так швидко знищується під деструктивним впливом масової культури. Емпатійне ставлення одне до одного у сполученні з симпатією та інертністю дещо нівелюють прагматизм у міжособистісних відносинах молоді.

Аналіз експериментальних даних дозволив зробити висновки:

8. Професія педагога не є популярною у сучасному соціумі, що обумовлює переважно негативне ставлення до неї серед старшокласників. Сучасні випускники вступають до педагогічних ВНЗів переважно з мотивацією отримання вищої освіти та одержання спеціальних знань, які мають бути затребувані у сфері бізнесу (наприклад, знання іноземних мов).

9. Негативні (невротичні) характерологічні тенденції педагогів підсвідомо транслюються учням, підсилюючись негативним (аморальним) впливом масової культури. У старшокласників та студентів простежуються у характері риси юнацького негативізму (виражені недовіра та непоступливість).

10. Психологічний портрет успішного, творчого педагога може бути представлений наступними характерологічними рисами: педантичність, організованість, відповідальність, інтернальність, емпатія, совісність, чесність, симпатія, довіра до навколишніх, доброзичливість демонстративність, та безкорисливість.

11. Важливим чинником подолання невротичних тенденцій є характерологічна культура особистості – це конструктивне психологічне утворення, що виявляється у ціннісному ставленні до інших людей та до моральних якостей, сформованості комплексу конструктивних та взаємоузгоджених рис характеру. Увсвідомленість власних характерологічних ознак та мотивація морального самовдосконалення забезпечують адекватність поведінки та високий рівень життєтворчості особистості. Актуалізація педагогом духовно-моральних цінностей і набуття відповідних рис характеру є

важливим фактором подолання невротичних тенденцій й сприяє розвитку психологічної готовності викладачів гуманітарного профілю до творчої професійної діяльності.

Тому, підвищення рівня характерологічної культури педагога є актуальною психолого-педагогічною проблемою сучасної освіти. З цією метою нами було розроблено **тренінг розвитку характерологічної культури** особистості педагога.

Метою тренінгу є підвищення ефективності творчої педагогічної діяльності шляхом усвідомлення педагогом рис свого характеру, розвиток мотивації самовиховання, самоконтролю поведінки, розвитку загальної психологічної культури.

Основними *принципами* тренінгової роботи виступають: доброзичливе прийняття особистості, свобода, відкритість, конфіденціальність, творче самовираження.

Задачами тренінгу розвитку характерологічної культури педагога виступають:

1. Актуалізація знань в області психології; розвиток здатності до самопізнання.
2. Диференціація учасниками тренінгу власних якостей характеру, формування мотивації морального самовиховання.
3. Набуття навичок рефлексії своїх сильних і слабких рис характеру, усвідомлення якостей, що сприяють міжособистісному спілкуванню, і тих, що перешкоджають йому.
4. Свідоме визнання своїх помилок у відношеннях із навколишніми, розвиток позитивних рис характеру, апробація форм моральної поведінки.
5. Здобуття навичок надання зворотнього зв'язку іншим. Систематизація отриманого досвіду.

Методика проведення психологічного тренінгу розвитку характерологічної культури педагога розрахована на 4 заняття по 2 астрономічних години і включає такі методи: бесіди, диспути, ігрові вправи, самопостереження, самоаналіз, рефлексію отриманого досвіду.

ЗАНЯТТЯ 1

Мета: знайомство з групою, актуалізація знань в області психології; самопізнання та усвідомлення учасниками групи рис свого характеру.

Порядок роботи

1. **Вступ (7-10 хвилин).** Психолог знайомить учасників із цілями, задачами і принципами тренінгу, розповідає, про таке психологічне явище як характер особистості.
2. **Знайомство «Презентуй себе». (40 хвилин).**

Учасники сідають по колу, у кожного - чистий лист паперу й олівець.

Інструкція: Зараз кожний із вас складе невеличку презентацію себе.

Презентуя себе, подумайте над такими питаннями:

- Представтеся як Вас звать, що означає Ваше ім'я, чи подобається воно Вам?
- Як би Ви характеризували себе одним словом (миротворець, забіяка, ревнивець, спостерігач, веселун, лідер, хитрун і ін.)?
- Яку якість Ви більше усього цінуєте в людях?

Відповідайте відверто з тим, щоб точніше представити себе групі. Ви можете написати варіанти відповідей на папері. Потім усі по черзі зробіть самопрезентацію.

3. Психологічна гра: «Пересядьте ті, хто...»(5 хвилин).

Учасники сідають по колу, тренер знаходиться в центрі кола.

Інструкція: Зараз у нас буде можливість продовжити знайомство. Зробимо це так: стоячий у центрі кола (для початку їм буду я) пропонує помінятися місцями (пересісти) усім тим, хто має якусь загальну ознаку. Наприклад, я скажу: «пересядьте всі ті, у кого є дочки» - і усі, у кого є дочки, повинні помінятися місцями. При цьому той, хто знаходиться в центрі кола, постарайтесь встигнути зайняти місце, а той, хто залишиться без місця, продовжує гру.

Після того, як вправа завершиться, тренер може попросити декількох учасників перерахувати тих, у кого є сестри, хто знає французьку, хто уміє водити автомобіль...

4. Диспут: Які якості характеру найбільше необхідні педагогу? (15 хвилин)

5. Вправа «Усвідомлення рис характеру» (10-15 хвилин).

Учасники сідають по колу.

Інструкція: Нехай кожний із вас подумає над тим, яку рису характеру він найбільше цінує в людях. Після того, як ви зробите свій вибір, придумайте або пригадайте коротку розповідь, історію, притчу або метафору, що несуть інформацію про обрану якість характеру. Почувши Вашу розповідь, інші учасники групи повинні зрозуміти, про яку рису йде мова.

Після кожної розповіді тренер звертається до групи з питанням: "Як вам здається, про яку якість нам хотів повідомити Андрій?" Після того як усі висловлять свої припущення, тренер звертається до самого оповідача і просить його сказати, яку він

вибрав якість. Вправа дозволяє учасникам краще дізнатися один про одного, спонукає до прояву творчої активності, розвиває уяву.

6. Вправа «Колір вашого характеру» (10 хвилин).

Учасники сідають у коло.

Інструкція: *Говорять, що японські діти розрізняють декілька десятків відтінків чорного кольору і біля трьохсот червоного. Визначення характеру через колір розширює здатність людини до самоусвідомлення.*

Зараз кожний із нас, подумавши якийсь час, скаже, якого коліру (або сполучення кольорів) ваш характер. Мова йде не про колір одягу, а про асоціацію з тим чи іншим кольором ваших особистісних властивостей. Поясніть, чому ви вибрали саме цей колір. Дається час на обмірковування завдання, після чого кожний з учасників говорить усім якого коліру його характер.

Тепер подумайте про те, як змінювався ваш характер і його колір протягом життя, і з чим були пов'язані ці зміни. Бажаючи можуть розповісти нам про це.

7. Вправа «Зворотній зв'язок» (15 хвилин).

Вправа проводиться наприкінці першого дня. Учасники сідають по колу.

Інструкція: *Подивитися, будь ласка, на ваших сусідів справа і зліва. Пригадаєте той момент, коли ви вперше побачили свого сусіда і перше враження, що у вас виникло в момент першого контакту. Потім подумаємо, що вам подобається в їхній поведінці.*

А тепер по черзі скажемо друг другу, про свої перші враження і про те, що подобається в людині зараз.

8. Рефлексія (5-10 хвилин).

Інструкція: *Зараз по колу розповімо про те, як ви себе зараз відчуваєте, який досвід ви одержали на цьому занятті, які висновки зробили?*

Учасники тренінгу по колу висловлюються про свій стан, думки почуття, про те, що дало їм це заняття.

ЗАНЯТТЯ 2

Мета: Диференціація учасниками тренінгу власних якостей характеру, формування мотивації морального самовиховання, розвиток самоконтролю.

Порядок роботи

1. Вступ: рефлексія попереднього досвіду (7 хвилин).

Інструкція: *Як ви себе почували після попереднього заняття? Зараз коротенько по колу розповісти про ваші цікаві спостереження, питання, побажання.*

2. Психологічна гра: «Ніхто не знає, що я...» (8 хвилин).

Ця вправа особливо підходить на першому етапі роботи групи.

Учасники сидять по колу. У тренера в руках м'яч.

Інструкція: *Зараз ми будемо кидати друг другу м'яч, і той, у кого опинеться м'яч, закінчує фразу: "Ніхто не знає, що я (або в мене) ... " Будемо уважні і зробимо так, щоб кожний взяв участь у виконанні завдання. У кожного з нас м'яч може побувати декілька разів.*

У результаті проведення цієї вправи поліпшується групова атмосфера, учасники відчувають себе більш вільно, скорочується дистанція у спілкуванні. Багато учасників групи розкриваються з несподіваної сторони: про когось ми пізнаємо, що він майстер спорту, інший грав в ансамблі і т.д.

2. Вправа «Візуальне вивчення характеру людини» (30 хвилин).

Вправа виконується в парах. Тренер пропонує кожному вибрати собі в пару найменш знайомого члена групи.

Інструкція: *Дана вправа включає декілька завдань. Кожне завдання розраховане на певний час. Я буду говорити, що треба робити і стежити за часом.*

Завдання 1. *Протягом 2-х хвилин уважно дивимся один на одного.*

Завдання 2. *Кожному з вас дається 2 хвилини, протягом яких Ви повинні розповісти своєму співрозмовнику, кого Ви бачите перед собою. Розповідь починайте словами: "Я бачу перед собою..." і далі говорити тільки про зовнішні риси, не включаючи в розповідь оцінних понять про особистісні риси людини, наприклад: добрі очі, розумний погляд і т.д. Я скажу вам, коли потрібно помінятися ролями.*

Завдання 3. *Кожному з вас дається 3 хвилини, щоб розповісти співрозмовнику, яким він (співрозмовник), на Вашу думку, був у 5 років. При цьому можна говорити не тільки про зовнішній образ, але про його характер, поведінку.*

Після першої розповіді тренер пропонує учасникам, що слухали розповідь про себе,

протягом 1 хвилини сказати співрозмовнику, що було найбільш точним, і що в його житті було не зовсім так. Далі 3 хвилини дається іншому учаснику пари, а слухач одержує 1 хвилину для зворотнього зв'язку.

Завдання 4. *Кожному з вас дається 3 хвилини, щоб розповісти партнеру, який у нього, на Вашу думку, характер зараз, тобто, яка людина Ваш співрозмовник. Потім усі сідають у коло, і кожному дається 1 хвилина, протягом котрої треба представити свого партнера групі.*

Дана вправа надає різні можливості для її обговорення. Варто задати питання: "Що ви почували, коли слухали розповідь про себе?", "Виконання якого завдання викликало найбільші труднощі?", "Які враження виникли у вас у ході виконання вправи?"

В результаті проведення цієї вправи поліпшується групова атмосфера, скорочується дистанція між учасниками групи. Рефлексія досвіду дозволяє обговорити:

- 1) значення контакту очей у ході спілкування;
- 2) труднощі при описі іншої людини без оцінок характеру і особистісних рис;
- 3) прагнення перенести свій досвід на іншого людину, приписати їй те, що властиво нам самим.

3. Психологічна гра: «Знайди свою пару по характеру тварини» (10 хвилин).

Учасники сідають у коло.

Інструкція: *Я роздам вам картки, на яких написана назва тварини. Назва повторюється на двох картках. Наприклад, якщо Вам понаслася картка з написом «слон», знайте, що в когось є картка, на котрої також написано «слон».*

Тренер роздає картки (якщо в групі непарна кількість учасників, тренер теж бере участь у вправі).

Прочитайте, будь ласка, що написано на вашій картці. Кожна тварина має свої відмітні риси характеру (слон - спокій, лис - хитрість...). Ваша задача - зобразити «вашу тварину» і знайти свою пару. При цьому можна користуватися будь-якими виразними засобами, але не можна нічого говорити і видавати характерні звуки «вашої тварини». Коли знайдете свою пару, залишіться поруч і продовжуйте мовчати, не перемовляйтеся. Коли всі пари будуть утворені, перевіримо, хто є хто.

Тренер запитує по черзі в кожного учасника пари: «Хто ви?»

Ця вправа зазвичай відбувається весело. В учасників групи підвищується настрій, знижується втома. Воно сприяє подальшому розкріпаченню учасників, сприяє розвитку виразної поведінки, спонукає бути уважними до дій інших і шукати такі засоби самовираження, що будуть зрозумілі іншим.

Після завершення вправи можна запропонувати поділитися враженнями, розповісти про те, як учасники знаходили свою пару.

4. Вправа «Невербально показати основну рису характеру» (15 хвилин).

Учасники сідають в коло.

Інструкція: *Зараз я роздам деяким із вас картки, на яких позначені ті або інші риси характеру. Ті, хто одержить картки, по черзі невербально зобразять пантомімою або позою якість, що йому дісталася. Ми будемо дивитися і постараємося вгадати, яка якість зображена.*

Тренер дає можливість висловити свої думки щодо зображеної якості, потім називає її. Після того, як дана правильна відповідь, можна запитати в учасників, на які ознаки вони орієнтувалися. Таке обговорення дає можливість сформуванню "банк" тих невербальних проявів, на які можна орієнтуватися, визначаючи характер людини.

Потім кожний із вас по черзі невербально (позою) покаже основну рису свого характеру. Всі інші повинні угадати, про яку якість йдеться.

Після того як щодо кожного висловлюється декілька гіпотез, тренер обертається до самої людини з тим, щоб вона сама сказала, яку якість вона показала.

Дану вправу добре використовувати, якщо далі передбачається робота, пов'язана з розумінням і вербалізацією психологічного стану і якостей співрозмовника.

6. Вправа «Лід і вогонь» (20 хвилин).

Учасники сидять по колу. З групи вибираються в якості експертів 2 учасника.

Інструкція: *Сядьте зручно, розслабтеся. Закрийте очі. Подих рівний, спокійний. Покладіть руки на коліна долонями нагору. Протягом хвилини уявляйте собі, що в одній руці у вас знаходиться гаряча печена картопля, а в іншій лід (тренер дає одну хвилину).*

Після цього експерти пробують на дотик долоньки учасників, намагаючись по їхній температурі визначити, у якій руці ті уявляли гарячу картоплю, а в якій - лід. Звичайно це вдається зробити з достатньо великою точністю, тому що температура долонь дійсно

починає різнитися в достатній мірі, для того, щоб це можна було відчути.

Вправа спрямована на демонстрацію ефекту виникнення фізіологічних змін під впливом наших уявлень, а також на розвиток самоконтролю учасників, на навчання довільному регулюванню реакцій.

Далі впливає обговорення. *Наші уявлення мають звичай втілюватися в реальність. Ми уявляємо, що руки холодно або пекуче, і її температура дійсно змінюється. Уявляємо собі невдачу або досягнення успіху - тим самим наближаємо себе до одного або до іншого...*

Приведіть приклади життєвих ситуацій, коли для того, щоб наблизитися до цілі, важливо у всіх деталях уявляти собі те, чого ми хочемо досягти.

7. Психологічна гра «Зобразити пантомімою прислів'я або приказку» (20 хвилин).

Група ділиться на дві підгрупи.

Інструкція: *Зараз у кожній із двох підгруп буде час на самостійне підготування, протягом якого ви маєте вибрати відоме прислів'я або приказку про ті або інші риси характеру і придумати, як ви можете усі разом її зобразити. Зробити це треба без слів, можна використовувати дії. У зображенні повинні брати участь усі члени підгрупи. Після десяти хвилин підготовки одна група покаже те, що вона підготувала, а інша буде дивитися і постараться зрозуміти, яке прислів'я зображене, і навпаки.*

8. Рефлексія (5-10 хвилин).

Інструкція: *Зараз по колу коротко висловимося з приводу того, який досвід ви одержали на цьому занятті, які висновки зробили, Як ви себе зараз почуваете?*

Учасники тренінгу по колу висловлюються про свій стан, думки почуття, про те, що дало їм це заняття.

ЗАНЯТТЯ 3

Мета: усвідомлення учасниками тренінгу власних якостей характеру, одержання зворотнього зв'язку; розвиток позитивних рис характеру.

Порядок роботи

1. Вступ: рефлексія попереднього досвіду (10 хвилин).

Інструкція: *Як ви себе почували після попереднього заняття? Зараз коротенько по колу розповісти про ваші цікаві спостереження, питаннях, побажаннях.*

2. Психологічна гра: «Антоніми: позитивні та негативні риси» (8 хвилин).

Учасники сидять у колі.

Інструкція: *Зараз ми будемо кидати друг другу м'яч, називаючи при цьому позитивну рису характеру. А піймавши м'яч, будемо називати антонім – рису характеру, що є недоліком. Наприклад, я кидаю м'яч Таню і говорю: «Чесність». Таня, піймавши м'яч, називає антонім «брехливість» і сама кидає м'яч іншому, називаючи іншу рису. Постарайтеся бути уважними і зробити так, щоб м'яч побував в усіх.*

Ця вправа розвиває здатність до вербалізації рис характеру.

3. Вправа «Автопортрет» (35 хвилин).

Учасники сидять у колі. У кожного листок паперу й олівець.

Інструкція: *Розділіть листок паперу на три рівні частини. Зараз ви подумаете і намалюєте кожний по три малюнки. Ви самі можете обрати будь-який стиль символічного зображення (абстракція, реалізм...).*

На першому малюнку зобразите себе Я-очима інших, тобто, як, на вашу думку, вас сприймають навколишні. На другому малюнку зобразите Я-реальне, тобто, який ви є насправді. На третьому малюнку зобразите Я-ідеальне, тобто, яким ви хочете стати. Постарайтеся малювати так, щоб інші учасники не бачили ваших малюнків.

Після того, як усі закінчать малювання, тренер збирає малюнки і пропонує групі відгадати автора кожного малюнка. Вправа спрямована на розвиток самопізнання, усвідомлення учасниками групи своїх явних і прихованих рис характеру, а також на уміння цілісно визначати по символічних образах якості особистості реальних людей.

4. Психологічна гра: «Розмова по уявлюваному телефону» (10 хвилин).

Учасники сидять у колі.

Інструкція: *Зараз ми трохи поговоримо по телефону. Зробимо це так: кожний по черзі «поговорить» по уявлюваному телефону. З ким конкретно і про що - вирішите самі. У ході розмови не можна нічого вимовляти вголос, зберігши тільки беззвучно артикуляцію і всі інші невербальні прояви. При цьому можна стояти або сидіти, ходити або зупинятися на місці. Задача інших - зрозуміти, із ким і про що говорить наш колега.*

У ході обговорення вдасться виділити ознаки, по яких робиться висновок про тему розмови і співрозмовника.

3. Вправа «Якості особистості - зворотній зв'язок» (15 хвилин).

Вправа проводиться на 2-3 день тренінгу. Учасники сідають по колу.

Інструкція: *Для виконання цієї вправи нам будуть потрібні добровольці. Хто готовий почати і опинитися в центрі нашої уваги? (Тренер переконується в готовності учасника, що визвався, приступити до роботи. Наприклад, його звать Андрій). Зараз усі ми зосередимося на Андрієві. Пригадаєте усі, що ви вже знаєте про нього, ситуації, у яких він брав участь, його висловлення, думки (тренер робить паузу, даючи можливість усім подумати). А тепер кожний скаже про одну із якостей характеру, що, на його думку, безперечно є в Андрія, на підставі чого він робить такий висновок. Андрій, ти, будь ласка, уважно слухай і, коли усі висловляться, скажеш нам про почуття, що у тебе виникали, коли ти слухав усіх, і про те, наскільки те, що ти почув, відповідає твоїм уявленням про себе.*

Після того, як робота з Андрієм буде завершена, тренер пропонує ще комусь, хто захоче, побувати в його ролі.

4. Вправа «Футболка хіппі» (15 хвилин).

Цю вправу краще проводити тоді, коли члени групи вже дізналися один одного (наприклад, на третій день роботи групи). Учасники стають по колу.

Інструкція: *Певний час у вьому світі був дуже популярним молодіжний рух хіппі. Хіппі мали різноманітні традиції, звичаї, що відрізняли їх від інших людей. Однією з таких традицій було робити які-небудь написи на одязі, що часто відбивають життєву позицію, девіз її володаря.*

Зараз ми будемо кидати цей м'яч один одному зі словами: «Якби ти був хіппі, то на твоїй футболці було б написано...», проговорюючи текст, що з вашої точки зору, міг би бути написаний на футболці людини, якому ви кидаєте м'яч. Той, кому був кинутий м'яч, повинний сказати чи згодний надіти футболку з таким написом або ні. Треба, щоб кожний із нас одержав футболку з якимось написом.

5. Вправа «Біржа рис характеру» (15 хвилин).

Група сидить по колу.

Інструкція: *Давайте зіграємо в чарівний магазин. Точніше, це буде біржа. Кожний може виставити на продаж свій товар (певна якість характеру), а замість замовити*

собі що-небудь інше. Наприклад, я говорю: «Змінюю 500 грамів витримки на 100 грамів проникливості». Якщо в кого-небудь із присутніх є бажання поділитися своєю проникливістю й одержати замість витримку, то це значить, що угода відбулася. Важливо, щоб кожний учасник запропонував на ринок свій товар, оскільки в нас біржа розквітаюча, і нам потрібний великий асортимент.

Вправа закінчується або після того, як кожний учасник виступить на біржі зі своїм «товаром», або після того як всі учасники задовольняють свої потреби в потрібних їм особистісних рисах. Під час обговорення можна задати групі питання: «Які почуття викликала у вас ця вправа?», «Яке нове знання ви одержали про себе в результаті цієї вправи?». У першому випадку учасники можуть говорити лише про почуття (відчутті розгубленості в момент, коли не знаходиться людини, що могла би учинити з вами обмін; почуття підтримки, що виходить від групи наприкінці вправи).

Питання про почуття корисно ставити, коли вправа глибоко вплинула на кого-небудь з учасників або зіткнулася з таким опором, що хтось узагалі відмовився пропонувати свій «товар» на біржу. Питання про нове знання про себе допомагає сконцентруватися на ієрархії особистісних цінностей, самокритичності, здатності поставитися до себе з гумором, прийняти себе.

9. Рефлексія (5-10 хвилин).

Інструкція: *Зараз по колу коротко висловимося з приводу того, який досвід ви одержали на цьому занятті, які висновки зробили, Як ви себе зараз відчуваєте?*

Учасники висловлюються про свій стан, думки, почуття, про те, що дало їм це заняття.

ЗАНЯТТЯ 4.

Мета: усвідомлення характеру рис, що сприяють оптимізації міжособистісного спілкування, і перешкоджають йому; свідоме визнання своїх помилок у стосунках з іншими.

Порядок роботи

1. Вступ: рефлексія попереднього досвіду (7 хвилин).

Інструкція: *Як ви себе почували після попереднього заняття? Зараз коротенько по колу розповісти про ваші цікаві спостереження, питаннях, побажаннях.*

2. Психологічна гра «Сядьте таким чином...» (15 хвилин)

Всі учасники сідають у коло.

Інструкція: Сядьте таким чином, щоб зобразити своїм видом різноманітні ситуації:

- Школьник, що одержав двійку за контрольну.
- Бізнесмен, що підписав контракт на 10000 доларів прибутку.
- Фігурист, що впав у фінальному виступі, через це лишився без медалі.
- Футболіст, що забив у матчі вирішальний гол.
- Кошеня, який щойно нашкодив хазяйці на ліжку.
- Спортсмен, що повертається додому з олімпійською медаллю.

Вправа може проводитися в двох варіантах.

Варіант 1: тренер називає ситуацію, учасники зображують її, а потім обговорюється, чия «картинка» виявилася самою цікавою і чим саме.

Варіант 2: кожний учасник одержує картку з описом ситуації, не показуючи її іншим. Потім усе по черзі демонструють свої ситуації, а глядачі повинні догадатися, про що йде мова (вирішується задавати уточнюючі запитання, що припускають відповідь «такі» або «ні»).

Вправа вчить контролювати власні пози і міміку, передавати інформацію за допомогою невербальних засобів, розвиває артистизм.

Обговорення. *На що конкретно потрібно звертати увагу, щоб зрозуміти, що виражає поза сидячої людини? Яке враження вона робить із боку оточуючих? Хочете контролювати враження, які ви справляєте на навколишніх - значить звикніть замислюватися над подібними запитаннями, вчитись дивитися на себе очима інших.*

3. Вправа «Лаконічна характеристика кожного учасника» (20 хвилин).

Вправа проводиться в останній день роботи тренінгу.

Всі учасники сідають по колу.

Інструкція: *Зараз я дам кожному з вас картку, на якій написані імена учасників групи. Ваша задача - дати кожній людині лаконічну характеристику, що давала б можливість впізнання цієї людини. (Тренер може в жартівливій формі привести приклад із життя групи: Діма постійно спізнювався, тому, якщо хтось скаже « той, хто спізнюється», то відразу стане зрозуміло, про кого йде мова). У вас є 5 хвилин на підготовку. По завершенні вправи тренер обговорює його результати, спираючись на найбільш точні і лаконічні характеристики.*

4. Вправа «Усвідомлення своїх помилок» (20 хвилин).

Учасники групи розділяються на підгрупи по 4-5 осіб.

Інструкція: *Зараз кожний із вас постарається пригадати ситуацію, в якій ваше уявлення про людину або його якість виявилось помилковим. Коли усе будуть готові, по черзі докладно опишіть цю ситуацію і постарайтеся сформулювати причину своєї помилки і висновки, що ви зробили з цієї ситуації. Коли усі розповідять про свої ситуації, узагальните отриманий досвід і будьте готові повідомити групі зроблені висновки.*

Вправа спрямована на усвідомлення інтерпретаційних перекручувань при сприйнятті якостей інших людей. При виконанні вправи можуть виникнути складності при спогаді й описі ситуацій. Тренер використовує виявлені утруднення для створення додаткової мотивації учасників, закликаючи їх до додаткових зусиль у структуруванні власного досвіду. У процесі обговорення можливі звернення до таких феноменів міжособистісного сприйняття як ефект ореола, першого враження, новизни, стереотипізації й ін.

5. Вправа по самоаналізі: «Провинений» (20 хвилин).

Інструкція: *«Хто не помиляється? Тільки той, хто нічого не робить. Як нелегко визнавати власні помилки! Але життя є життя. Треба вміти достойно визнавати себе переможеним на якомусь етапі, щоб наступного разу уникнути цих помилок. Задумайтесь і пригадайте самокритично помилки у вашому житті. Уявіть, що ви повернулися в минуле і зараз напередодні вчинення цієї помилки. Як би ви вчинили тоді зі сьогоднішнім багажем досвіду, що б ви сказали навколишнім? Уявіть собі ситуацію, коли можна поставити питання інакше. Отже, запишіть вашу промову в тій ситуації при тих особах, коли можна було уникнути помилки...Бажаючі можуть висловитися».*

6. Вправа «Якості, що допомагають і перешкоджають спілкуванню» (25 хвилин).

Вправа проводиться наприкінці тренінгу. Учасники сідають по колу.

Інструкція: *Ми завершуємо нашу роботу. Зараз кожний із вас по черзі буде ставити перед собою цей стілець (тренер ставить стілець у центр кола). Всі учасники групи в довільному порядку будуть підходити до вас, сідати на стілець і називати одну якість вашого характеру, що, на їхній погляд, допомагає вам у спілкуванні, і одну, що перешкоджає. Після того, як усі висловлять свою думку, наступний учасник бере стілець*

і ставлять навпроти себе. Вправа повторюється.

7. Рефлексія (15 хвилин).

Підводиться підсумок тренінгової роботи. Учасники тренінгу по колу висловлюються про свій стан, думки почуття, про тот досвід, що дав їм цей тренінг.

Даний тренінг був проведений у педагогічному колективі Палацу творчості дітей та юнацтва Солом'янського району міста Києва і дав ряд позитивних результатів: встановлено психологічний контакт між членами групи, створено атмосферу відносної довіри та прийняття особистості; відбулося вільне емоційне розкриття учасників тренінга; розвинулися рефлексивні можливості (здатність до самоусвідомлення та вербалізації власних рис характеру); актуалізована мотивація саморозвитку особистості; відбулося усвідомлення власних рис характеру та необхідності моральної роботи над собою з метою самовиховання конструктивних характерологічних рис; відбувся розвиток здатності до надання зворотнього зв'язку членам групи.

Даний тренінг може бути застосованим практичними психологами у роботі з різноманітними педагогічними колективами (загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладів), а також зі старшокласниками та студентами.

Список використаних джерел

1. Педагогічна творчість і майстерність: хрестоматія / Навч. посібник. – К., 2000. – 167 с.
2. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании: Учебное пособие. – М.: ВЛАДОС, 1996. – 529 с.
3. *Саморегуляция* и прогнозирование социального поведения личности / Под ред. В.А.Ядова. – Л.: Наука, 1979. – 264 с.
4. Сисоєва С.О. Педагогічна творчість // Педагогічна творчість і майстерність: хрестоматія / Навч. посібник. – К., 2000. – С. 82-86.
5. <http://www.go-psy.ru/neur.htm>